Rodica Zafiu

CONECTORII DISJUNCTIVI DIN PERSPECTIVĂ SEMANTICO-PRAGMATICĂ: IPOTEZE ASUPRA PROCESELOR DE GRAMATICALIZARE

1. PREMISE

În cele ce urmează, vom încerca o scurtă prezentare a teoriilor şi a interpretărilor semantice care pun în evidenţă componenta modală şi inferenţială a conectorilor disjunctivi. Cercetările recente despre universaliile coordonării disjunctive din limbile naturale ne permit să descriem principalii conectori disjunctivi din română într-un cadru tipologic mai larg. În acelaşi timp, generalizările asupra semanticii şi a pragmaticii disjuncţiei naturale pot oferi o bază mai solidă pentru explicarea proceselor de gramaticalizare care au condus către îmbogăţirea inventarului de conectori disjunctivi din română.

2. CONECTORII DISJUNCTIVI AI LIMBILOR NATURALE – TRĂSĂTURI DEFINITORII

În prezent, e general acceptată (Zimmermann 2000, Geurts 2005 etc.) ideea că operatorii/conectorii disjunctivi din limbile naturale nu sunt reductibili la explicaţia prin modelele semantico-logice ale valorii de adevăr (conform cărora enunţul ar fi adevărat dacă este adevărată una dintre propoziţiile conectate, sau dacă sunt adevărate ambele). Examinarea conectorilor naturali a deplasat interesul analizei de la valoarea de adevăr a disjuncţiei la funcţia modală a conectorului/ operatorului.

În perspectivă semantico-pragmatică, disjuncţia se situează în domeniul *modalizării epistemice* (Zimmermann 2000, Simons 2005, Mauri 2008a, b), ca *enumerare de posibilităţi*[1]. În această perspectivă, structurile disjunctive sunt „modale ascunse”. Disjuncţia din limbile naturale are ca trăsătură fundamentală *irealul, posibilul* (Mauri 2008a), instituind o relaţie de *alternativă* între cel puţin două stări

[1] Astfel, „disjunctions are *lists* of epistemic possibilities” (Zimmermann 2000: 260).

LR, LXI, nr. 3, p. 417–428, Bucureşti, 2012

BDD-A510 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:27 UTC)

de lucruri, dintr-un set de posibilități intersubstituibile (cu element comun şi relevanță similară)[2].

Enunțul care conține o structură disjunctivă este implicit modalizat epistemic, pentru că formulează ipoteze. Astfel, este posibilă parafrazarea lui (1a) prin coordonare de propoziții modalizate, plasate în domeniul posibilului (1b):

(1)(a) *Colocviul se ține la Cluj **sau** la Bucureşti.*
(b) *Colocviul **e posibil** să se țină la Cluj **şi e posibil** să se țină la Bucureşti.*

Operatorul disjunctiv introduce o asociere de posibilități, indicând deci o modalizare epistemică a fiecărei propoziții conectate.

Valoarea epistemică a conectorului se poate verifica prin încercarea de modalizare explicită a secvențelor aflate în raport disjunctiv: într-un asemenea context sunt admişi operatorii epistemici de posibilitate (2a), nu şi cei de certitudine (2b), care ar intra în contradicție cu modalizarea implicită a disjuncției:

(2)(a) *Colocviul se ține **poate** la Cluj **sau poate** la Bucureşti.*
(b) **Colocviul se ține **desigur** la Cluj **sau desigur** la Bucureşti.*

Ipotezele sunt asociate mai firesc cu stările de lucruri viitoare sau prezente, dar pot fi formulate şi asupra unor stări de lucruri/evenimente trecute:

(3) *Dan a mers la mare **sau** a stat acasă.*

Incertitudinea epistemică asupra trecutului ia mai rar forma alternativelor, ceea ce explică prezența redusă a disjunctivelor în texte narative (Zafiu 2000: 136–138, 149). Frecvența lor este însă ridicată în textele argumentative, în care formularea de ipoteze alternative este o activitate discursivă esențială.

Se mai impune o precizare: deşi modalitatea epistemică este prototipică pentru disjuncție, alternativa poate avea, în contexte date, şi valori deontice sau dinamice. De fapt, enunțul disjunctiv poate cuprinde: (a) ipoteze asupra unor stări de lucruri/evenimente (incertitudine epistemică), (b) descrierea unor stări de lucruri permise (posibilități deontice) sau (c) descrierea unor stări de lucruri condiționate obiectiv (posibilități dinamice, abilități şi circumstanțe favorabile).

3. SUBTIPURI DE STRUCTURI DISJUNCTIVE

Structurile disjunctive pot fi grupate în funcție de tipul de alternativă, de tipul de enunț sau de tipul de conector. Semantica disjuncției a provocat şi o bogată

[2] Din perspectivă pragmatică, „the speaker's intent, in using a disjunctive construction, is to convey a set of substituable posibilities" (Mauri 2008a: 25). Acestea trebuie să fie „relevant and distinct alternatives" (Simons 2001: 597).

BDD-A510 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:27 UTC)

dispută asupra caracterului său inclusiv vs. exclusiv, care va fi tratată în secțiunea următoare (**4**).

3.1. În funcție de tipul de alternativă, se pot separa disjuncțiile *modale* de cele *factuale* şi de cele *metalingvistice*. Disjuncțiile modale (4a,b) prezintă posibilități epistemice sau permisiuni deontice realizabile alternativ. Disjuncțiile factuale[3] se asociază cu semantica iterativității, indicând alternarea unor stări sau evenimente într-un interval dat (4c). Disjuncția metalingvistică indică desemnări alternative (deci echivalente) ale aceleiaşi entități (4d):

(4)(a) *Cred că a cumpărat mere* ***sau*** *pere.*
(b) *Eşti liber să pleci* ***sau*** *să rămâi, nu te oblig.*
(c) *În fiecare zi a cumpărat* ***sau*** *mere,* ***sau*** *pere.*
(d) *Buburuza,* ***sau*** *mămăruța, cum îi zic ei....*

Disjuncția factuală corespunde coordonării *alternative*, care a fost tratată uneori în gramaticile româneşti ca distinctă de cea disjunctivă[4].

Valoarea metalingvistică a conectorilor disjunctivi fost adesea descrisă, sub diferite denumiri (de exemplu, „apozitivă", Bîtea şi Bîtea 1982; ca „raport de echivalență, explicativ", „la nivel metalingvistic", în Nedelcu 2008: 642, cf. şi GBLR, p. 336 etc.).

3.2. În funcție de tipul de enunț în care apar structurile disjunctive, s-a observat, din perspectivă tipologică (Haspelmath 2007), existența unei diferențieri între *disjuncția standard* şi *disjuncția interogativă*[5]. Disjuncția standard, din aserțiuni (5a), formulează posibilități alternative, iar disjuncția interogativă (5b,c) cere interlocutorului să aleagă între posibilități:

(5)(a) *Eşti liber să vii* ***sau*** *să pleci.*
(b) *Vii* ***sau*** *pleci?*
(c) *E bun* ***sau*** *rău?*

S-a constatat că în anumite limbi disjuncția interogativă[6] utilizează mijloace lingvistice diferite de cele ale disjuncției standard (Haspelmath 2007, Mauri 2008a,

[3] Haspelmath 2007 le numeşte „alternări temporale": „a type of disjunction-like coordination that is widely attested is ***temporal alternation***. In this construction, several events are said to occur alternately at different times" (p. 27).

[4] Coordonarea alternativă este considerată un tip independent de relație sintactică în Avram (1997: 399, 412–413), ELR (p. 42–43), Irimia (2008: 567–568), dar este inclusă în coordonarea disjunctivă de GALR (Nedelcu 2008: 638–644), GBLR (p. 336) etc.

[5] „The most important distinction in disjunction is the difference between interrogative disjunction and standard disjunction" (Haspelmath 2007: 25). Mauri 2008b numeşte cele două tipuri „choice-aimed alternative" şi „simple alternative" (p. 288).

[6] Disjuncția interogativă corespunde, într-o tipologie a enunțurilor, *interogativei alternative* (Vasilescu şi Vântu, 2008: 35–36, cf. GBLR 608–609).

BDD-A510 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:27 UTC)

2008b). În română, în disjuncția interogativă pot apărea doar conectorii conjuncționali propriu-ziși, *sau* şi *ori*, nerepetați, nu şi structurile corelative (*sau...sau, ori...ori, fie... fie* etc.):

(6)(a) ***Fie** vii, **fie** pleci?*
(b) **E **sau** bun, **sau** rău?*

Faptul că enunțurile (6a,b) ar putea totuşi fi produse, cu o intonație specială, în întrebările-ecou nu contrazice incompatibilitatea disjunctivelor corelative cu interogativele alternative.

3.3. În funcție de mijloacele de realizare, disjuncția este caracterizată de utilizarea unor conectori specializați sau de juxtapunerea însoțită de marcatori ai irealului (interogativi, modali etc.) [7]. Şi această diferență funcționează ca un criteriu tipologic (Mauri 2008a, 2008b).

Echivalența dintre aceste mijloace poate fi ilustrată, în româna actuală, de echivalența între construcții coordonate cu conjuncții disjunctive (7a) şi construcții negramaticalizate, în care sensul de alternativă al juxtapunerii este atribuit de prezența unor modalizatori lexicali (7b):

(7)(a) *E treaz **sau** doarme.*
(b) ***Poate** e treaz, **poate** doarme.*

Mauri 2008a studiază marcatorii irealului (*irrealis markers*) în perspectivă tipologică, constatând că există limbi cu conectori disjunctivi atât în disjuncția standard, cât şi în cea interogativă (majoritatea limbilor europene), limbi cu conectori disjunctivi în disjuncția standard, nu şi în cea interogativă şi limbi fără conectori disjunctivi. Dintre limbile cu conectori disjunctivi în ambele tipuri de disjuncție, unele au inventar specific pentru fiecare tip, distingându-le (poloneză, finlandeză etc., Mauri 2008: 28). Pe de altă parte, se pare că toate limbile au posibilitatea de a exprima relația semantică alternativă prin juxtapunere asociată cu prezența unor marcatori ai irealului.

4. DISJUNCȚIE EXCLUSIVĂ VS. INCLUSIVĂ?

4.1. O opoziție mult discutată în interpretările semantice ale disjuncției este cea dintre caracterul *exclusiv* vs. *inclusiv* al acesteia, respectiv între condiția ca, în disjuncție, cele două sau mai multe situații să se excludă reciproc şi posibilitatea ca

[7] În mai multe articole din anii ’70–’80, s-a discutat mult despre statutul conjuncțional sau adverbial al conectorilor disjunctivi din limba română care apar în perechi corelative (Neamțu 1982, Bîtea 1988 ş.a.).

BDD-A510 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:27 UTC)

ele să se realizeze. Modelul provine din logică (în care disjuncţia este întotdeauna inclusivă, cu **p V q** adevărat când sunt adevărate **p, q** sau ambele), în contrast cu limba naturală, în care disjuncţia este în cele mai multe cazuri interpretată ca exclusivă (este adevărată doar una dintre propoziţii, fie **p,** fie **q**).

Chestiunea este controversată: faptul că în limba naturală ar exista două valori ale conectorilor disjunctivi (de exemplu, *sau*$_1$ exclusiv şi *sau*$_2$ inclusiv) este acceptat de unii cercetători şi negat de alţii. Unii autori consideră că un conector disjunctiv ar avea o singură valoare de bază: 'sau' exclusiv (Lakoff 1971) vs. 'sau' inclusiv (Pelletier 1977). Pentru cei care afirmă că disjuncţia din limba naturală, spre deosebire de cea din logică, este întotdeauna exclusivă, e nevoie de explicaţii speciale pentru efectul de sens „inclusiv". Pentru ceilalţi, disjuncţia este prin natura sa inclusivă, iar faptul că în comunicarea naturală este de obicei înţeleasă exclusiv nu se justifică strict semantic, ci prin intervenţia unei implicaturi (de exhaustivitate, v. Noveck et al. 2002).

Adesea, opoziţia *exclusiv/inclusiv* este transpusă în termenii *exhaustiv/non-exhaustiv*: o situaţie poate impune limitarea posibilităţilor, pe care le epuizează alegerea între **p** şi **q**, sau lasă deschisă posibilitatea altor alegeri.

Enunţul (8a), de mai jos, poate avea lectură exclusivă (setul carne + peşte fiind exhaustiv), permiţând dezambiguizări ca în (8b) – sau o lectură inclusivă, nonexhaustivă, explicitată în (8c):

(8)(a) *Astăzi mâncăm carne* ***sau*** *peşte.*
(b) *Astăzi mâncăm* ***sau*** *carne,* ***sau*** *peşte,* ***una din două.***
(c) *Astăzi mâncăm carne* ***sau*** *peşte* ***sau ambele.***

Exhaustivitatea poate fi impusă lexical, atunci când constituenţii în raport disjunctiv sunt într-o relaţie de antonimie:

(9) *Locul de la fereastră e* ***liber*** *sau* ***ocupat****?*

sau poate fi dedusă contextual (de pildă, pentru 8a, din informaţia suplimentară că banii disponibili nu sunt suficienţi pentru a cumpăra atât carne, cât şi peşte).

De fapt, alternativa este întotdeauna o excludere, raportată la un anumit reper (ca realizare *nonsimultană* a posibilităţilor). Interpretarea nonmarcată este cea exclusivă, în timp ce pentru lectura inclusivă sunt necesare precizări suplimentare, explicitări[8].

În română, corelativele (*sau... sau, ori... ori* etc.) marchează în mod prototipic exhaustivitatea, deci interpretarea exclusivă a disjuncţiilor cu doi termeni.

4.2. Existenţa disjuncţiei inclusive (mai exact, a interpretării inclusive a disjuncţiei) a constituit adesea un argument pentru apropierea coordonării disjunctive

[8] Haspelmath 2007: 27: „Ordinary disjunction always presents an alternative between A and B, and whether or not 'A and B' is compatible with the situation as well depends on the context".

BDD-A510 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:27 UTC)

de cea copulativă. Chestiunea a fost mult dezbătută în studiile româneşti de gramatică[9].

Or, considerăm că apropierea de coordonarea copulativă nu este o caracteristică specială a „disjuncției inclusive", ci, mai curând, o consecință generală a *temei comune* care produce *lista de posibilități* în orice tip de disjuncție. Parafrazarea prin coordonare de enunțuri modalizate se aplică şi disjuncției exclusive:

(10) *Locul de la fereastră* ***poate*** *fi liber* ***şi poate*** *fi ocupat.*

Relația alternativă rămâne diferită de *relația aditivă* (copulativă), dar fiecare raport acționează în alt plan: realizarea referențială a situațiilor este alternativă, iar asocierea epistemică a posibilităților este aditivă[10].

Pe de altă parte, interpretarea unor disjuncții ca având valoare copulativă provine şi dintr-o ambiguitate inerentă relației copulative, care poate acoperi şi situații de alternativă. În enunțuri aspectualizate, asocierea copulativă poate oscila între o interpretare „de grup" („reunită") şi una „separată", „distributivă"[11], care ar implica factual alternanța. De exemplu, în enunțul (11a), în context iterativ, elementele coordonate copulativ pot fi interpretate ca formând un grup (deci „în fiecare dimineață mănâncă [brânză şi cozonac]") sau ca valabile separat, deci alternativ („în intervalul dat mănâncă uneori brânză, alteori – cozonac")[12]. Interpretarea alternativă a relației copulative o apropie de cea disjunctivă, din (11b).

(11)(a) Dimineața, mănâncă brânză **şi** cozonac.
(b) Dimineața, mănâncă brânză **sau** cozonac.

Echivalența (parțială) a coordonării disjunctive cu cea copulativă apare mai ales în contexte de tip enumerativ, cu mai mulți termeni:

(12)(a) Dimineața, mănâncă brânză, salam, slănină, omletă **sau** cozonac.
(b) Dimineața, mănâncă brânză, salam, slănină, omletă **şi** cozonac.

[9] Trecerea în revistă a cercetărilor anterioare se poate găsi în Bîtea 1987, 1988. În numeroase articole asupra disjuncției, cercetătorul propunea o separare a disjuncției propriu-zise (care ar fi întotdeauna exclusivă) de pseudodisjunctive (valori non-exclusive, deci copulative, ale aceloraşi conectori) şi de utilizările metalingvistice. V. şi Nedelcu 2008: 642.

[10] Distribuirea concomitentă a relațiilor copulativă şi disjunctivă este evidentă şi într-o structură care a produs destule controverse gramaticale: asocierea concesivă şi exhaustivă de posibilități, de tipul *Vrei, nu vrei, aştepți*.

[11] Wälchli 2005: 74–76 distinge „*group* coordination" de „*separate* coordination". În terminologia folosită de Huddleston şi Pullum 2006, este vorba de „*distributive vs. joint* coordination" (p. 205).

[12] Construcțiile temporal-aspectuale au proprietatea generală de a interacționa cu sensul lexical şi cu informațiile extralingvistice ale scenariilor cognitive, pentru a produce interpretări diferite. De exemplu, acțiunile descrise vor fi înțelese ca simultane (a) sau ca alternative (b) şi în funcție de durata intervalului, în: (a) *Timp de o oră, s-a uitat la televizor* ***şi*** *a vorbit la telefon* vs. (b) *Timp de o lună, s-a uitat la televizor* ***şi*** *a vorbit la telefon*.

BDD-A510 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:27 UTC)

Interpretarea alternativă sau cumulativă nu mai este clară în asemenea liste, în care juxtapunerea poate marca atât disjuncția, cât şi coordonarea copulativă, iar aceasta din urmă poate avea lectură *de grup* (*reunită*) sau *separată (distributivă)*.

5. PROCESELE DE GRAMATICALIZARE ALE CONECTORILOR DISJUNCTIVI DIN ROMÂNĂ

5.1. Conectorii disjunctivi din română sunt în parte moşteniți, în parte dezvoltați prin gramaticalizare. Conjuncția moştenită din latină, *au* (< lat. *AUT*, v. REW 810, DELR s.v.), a ieşit din uz, după ce a fost frecventă în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea (Frâncu 2009: 147–148, 331, 373–374).

Conjuncția *sau* are origine controversată: a fost explicată atât prin lat. *SIVE* (Meyer-Lübke 1900: 264) sau din lat. *SEU + AUT* (Puşcariu 1905, s.v.), cât şi ca formație românească (din *să* + *au,* DEX, s.v.); cf. Ciorănescu 2001.

Tipul dominant din punctul de vedere al productivității lexico-gramaticale – atât pentru indefinite, cât şi pentru disjuncție – este în română cel al „alegerii libere" (*free choice*, v. Haspelmath 1997), reprezentat de evoluții ale formelor verbului *a vrea*[13]. Aceste forme au devenit atât conjuncții disjunctive, cât şi componente ale pronumelor şi adverbelor nehotărâte. Este vorba de *ori/veri* (probabil din lat. *VELIS,* respectiv persoana a II-a singular a verbului rom. *a vrea*, pentru care v. Zamfir 2005: 59–67) şi *oare*/*vare* (din lat. **VOLET*), ambele cu sens generic, nedefinit. Dincolo de controversele legate de originea lor (pentru că li s-au mai propus şi alte etimologii, v. Ciorănescu 2001), rămân multe necunoscute legate de etapele evoluției şi mai ales de raportul dintre variantele care coexistă până târziu.

Un conector disjunctiv compus din marcatorul condițional *să* + forme ale verbului *a vrea*: *săvai, săva, seva* (Dinică şi Zamfir 2009) a ieşit din uz, după ce a fost destul de folosit.

În fine, un proces petrecut în mai multe limbi[14] e gramaticalizarea formei de conjunctiv a verbului '*a fi*', cu sens de ipoteză, valoare utilizată mai ales în construcții concesive. Conectorul românesc *fie... fie...* are o evoluție mai recentă, fiind incomplet gramaticalizat (Naidinoaia 2010).

Conectorii disjunctivi nou-apăruți urmează aşadar două dintre modelele de producere a marcatorilor indefiniți, descrişi de Haspelmath 1997: 129–156 ca gramaticalizări ale unor forme cu sensul inițial (a) „a nu şti"; (b) „a vrea"; (c) „a putea fi"; (d) „indiferent". La gramaticalizarea formelor cu sensul inițial (b) „a vrea" (*oare/ori*) şi (c) „a putea fi" (*fie*) se adaugă, în limba contemporană, un proces

[13] În context romanic, aşa cum arată Meyer-Lübke 1900: 264, şi alți conectori disjunctivi (sp. *siquier*, port. *quer*) provin din forme verbale cu semantism volitiv.

[14] În limbile romanice există evoluții paralele: fr. *soit....soit* , it. *sia...., sia*, sp. *sea...sea* etc. (ELR).

BDD-A510 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:27 UTC)

incipent de fixare a sintagmelor care conţin adverbul *indiferent* (indefinit: *indiferent cine/ce/unde...*; disjunctiv: *indiferent că... sau...*, cf. Gorăscu 2009).

5.2. În secolul al XVI-lea, în *Cartea cu învăţătură* a lui Coresi[15] conectori disjunctivi diferiţi apar în aceleaşi serii enumerative (v. şi Densusianu 1975: 620–621):

(14)(a) *Şi fiecărui om cade-se aproape să se afle de cela ce-i trebuiaşte ajutoriu, şi cu milă să se adaugă cătră tot omul,* ***oare*** *să-i iaste şi rudă,* ***oare*** *şi de altă rudă,* ***au*** *vecin,* ***au*** *iubit,* ***oare*** *soţ,* ***oare*** *vrăjmaş, să e rău, să e bun* (Coresi, 442);

(b) *Şi împreună numai înaintea judecătoriului sta-văm cu frică, şi cu cutremur mult, să va fi fost şi bogat,* ***sau*** *şi sărac,* ***oare*** *mare,* ***oare*** *mic,* ***vare*** *bătrân,* ***vare*** *tânăr, să e domn, să e boiari,* ***oare*** *bărbat,* ***oare*** *muiare,* ***vare*** *cinstit,* ***oare*** *fără de cinste* (Coresi, 603).

E probabil (dar această ipoteză ar trebui verificată riguros, în cât mai multe texte) că nu toţi conectorii aveau aceleaşi disponibilităţi combinatorii şi poate nici acelaşi grad de gramaticalizare. Dacă ne referim doar la textul coresian, constatăm că unii conectori (*oare*) leagă complemente (15a) şi verbe la modul indicativ (15b), ceea ce indică o pierdere totală a valorii lor verbale, iar alţii (*ori*) leagă complemente (15c), nu şi verbe la indicativ. *Veri* apare în construcţii concesive (15d), în care semnificaţia sa modală este încă prezentă:

(15) (a) *Că tot omul, când înceape* ***oare*** *cuvânt,* ***oare*** *lucru, dentâiu are grije şi scârbă* (Coresi, 77)
(b) *Şi atunce* ***oare*** *se va proslăvi,* ***oare*** *se va ruşina* (Coresi, 120)
(c) *Şi de fieşce lucru,* ***ori*** *osândire,* ***ori*** *dereptare fi-va* (Coresi, 340)
(d) *cine va vrea să facă,* ***veri*** *bine,* ***veri*** *rău, slobod e* (Coresi, 65)

Vare are prea puţine apariţii pentru a-i stabili pe baza lor distribuţia. *Fie* nu este prezent cu valoare concesivă şi disjunctivă.

În textul lui Coresi, regula este apariţia disjunctivelor în serii corelative. Excepţia o reprezintă doar *sau* (14b) şi (16), care dovedeşte prin această proprietate că are un grad mai ridicat de gramaticalizare, de transformare în conjuncţie propriu-zisă:

(16) *ce om ară cuteza cu neşte mâini întinate şi scârnave a se apropiia de un împărat* ***sau*** *de alt domn de pre cest pământ, să-l pipăie şi să-l apuce,* ***sau*** *a săruta pre el, când el tot e întinat?* (Coresi, 120)

5.3. Conectorii disjunctivi formaţi prin evoluţie internă manifestă o legătură puternică cu *marcatorii de irealitate.* Legătura se poate manifesta în ambele direcţii: (a) marcatorii de irealitate (forme de conjunctiv, forme deziderative, care intră şi în componenţa indefinitelor) devin conectori – sau (b) conectorii ajung să funcţioneze ca mărci de irealitate.

[15] Exemplele de limbă veche pe baza cărora sugerăm câteva probleme de investigat provin în exclusivitate din diaconul Coresi, *Carte cu învăţătură* (1581), ed. de Sextil Puşcariu şi Alexie Procopovici, Bucureşti, Socec & Co, 1914.

BDD-A510 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:27 UTC)

Heine şi Kuteva (2002: 226–227) înregistrează al doilea caz ca fiind un proces de gramaticalizare tipic, verificat în mai multe limbi: anumiți conectori disjunctivi devin marcatori de irealitate, de exemplu mărci interogative.

În română, sunt două elemente care ilustrează acest proces: *au* (ca urmare a unui proces mai vechi, încheiat în secolul al XVI-lea) şi *oare* (atestat ca marcator interogativ mai târziu; în DLR, prima citare cu această valoare este din 1644).

Forma *au* apare în primele texte româneşti atât ca marcator interogativ, cât şi cu valoarea de conectiv disjunctiv. La Coresi, utilizarea dominantă este cea de marcator interogativ (17a,b), cea disjunctivă fiind mai rară (vezi *supra*, 14a):

(17)(a) ***Au*** *pare-vă-se voao că cătră aceaia alerg eu, cătră hulă?* (Coresi, 61)
(b) ***Au*** *doară pre aur iaste spăsenia să schimbe?* (Coresi, 73)

5.4. Coexistența componentei modale şi a funcției de conector în fazele incomplete de gramaticalizare explică şi unele construcții din limba actuală, considerate hibride şi criticate de normă (Gorăscu 2009), în care primul element este *fie,* iar al doilea – un alt conector disjunctiv (de obicei, *sau*):

(18)(a) *Iarba pârloagelor apare şi pe suprafețe întinse aflate la marginile căilor de comunicații,* ***fie*** *ele rutiere sau ferate*. (*Adevărul*, 7.08.2012).
Fie *că sunteți* ***sau*** *nu de acord cu această afirmație...* (TVR Cultural, 23.VI.2010)
Trebuie să îi monitorizeze pe politicieni, ***fie*** *că acestora le place* ***sau*** *nu* (Realitatea TV, 14.IV.2010)

În aceste construcții, dubla valoare a conectorului disjunctiv se scindează: primul element (*fie*) marchează valoarea modală (de ipoteză, în domeniul irealului), realizată de o formă verbală care şi-a păstrat posibilitățile de a primi complement propozițional (*fie că...*), iar cel de al doilea (*sau*) indică alternativa propriu-zisă.

6. CONCLUZII

Considerăm că semantica modalizării permite o descriere mai exactă a proceselor de gramaticalizare care au îmbogățit inventarul actual de conectori disjunctivi ai limbii române.

În română, modelul productiv al conectorilor disjunctivi – cu valoarea modală „alegere liberă” – porneşte de la forme verbale din sfera semantică a voinței (*ori/veri, oare/vare*) şi a posibilității (*fie*). Sunt aceleaşi forme care produc şi seriile de indefinite (*oricine/vericine, oarecare/varecare, fiece* etc.). Semantica modală a disjuncției şi universaliile proceselor de gramaticalizare confirmă în acest fel acele ipotezele etimologice care leagă conectorii disjunctivi de semantica volitivă şi de cea a posibilității.

BDD-A510 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:27 UTC)

Valoarea modală este prezentă pe parcursul evoluției disjunctivelor şi poate da naştere, chiar în limba de azi, unor structuri hibride.

BIBLIOGRAFIE

Avram 1997 = Mioara Avram, *Gramatica pentru toți*, ediția a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Humanitas, 1997.

Bîtea 1987 = Ioan N. Bîtea, „Puncte de vedere despre coordonarea disjunctivă", în *Limba română*, XXXVI, nr. 1, 35–45.

Bîtea 1988 = Ioan N. Bîtea, „Statutul categorial al lui *fie* corelativ", în *Limba română*, XXXVII, nr. 3, 205–211.

Bîtea şi Bîtea 1982 = Ioan N. Bîtea, Dana Bîtea, „Observații asupra lui *sau* apozitiv", în *Limba română*, XXXI, 2, 117–126.

Ciorănescu 2001 = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ed. de Tudora Şandru Mehedinți şi Magdalena Popescu Marin, Bucureşti, Editura Saeculum I.O., 2001 [1954–1966].

DELR = Marius Sala, Andrei Avram (ed.), *Dicționarul etimologic al limbii române (DELR),* Volumul I, A–B, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011.

Densusianu 1975 = Ovid Densusianu, *Opere, II, Histoire de la langue roumaine*, ed. de B. Cazacu, V. Rusu, I. Şerb, Bucureşti, Minerva, 1975.

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ed. a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, Univers Enciclopedic Gold, 2009 [1975].

Dinică şi Zamfir 2009 = Andreea Dinică, Dana-Mihaela Zamfir, „Quelques cas de grammaticalisation des formes flexionnelles du verbe *a vrea* ‚vouloir' en vieux daco-roumain: les conjonctions et locutions conjonctionnelles disjonctives et concessives *(să) veri (că)* ‚ou; soit; soit même; bien que', *săva(i) (că)*, idem'" http://www.unibuc.ro/ro/zamfir_dinica2009_ro.

ELR = Marius Sala (ed.), *Enciclopedia limbii române*, ed. a II-a, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 2006.

Frâncu 2009 = Constantin Frâncu, *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2009.

GALR = Valeria Guțu Romalo (ed.), *Gramatica limbii române,* I, *Cuvântul*, II, *Enunțul*, tiraj nou, revizuit, Bucureşti, Editura Academiei, 2008.

GBLR = Gabriela Pană Dindelegan (ed.), *Gramatica de bază a limbii române,* Bucureşti, Univers Enciclopedic Gold, 2010.

Geurts 2005 = Bart Geurts, „Entertaining alternatives: disjunctions as modals", *Natural Language Semantics,* 13, 4, 383–410.

Gorăscu 2009 = Adriana Gorăscu, „«Condiționalele indiferenței»: structuri standardizate şi hibrizi", în G. Pană Dindelegan (coord.), *Dinamica limbii române actuale – Aspecte gramaticale şi discursive,* Bucureşti, Editura Academiei Române, 2009, 375–390.

Grice 1989 = Paul Grice, *Studies in the way of words*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1989.

Haspelmath 1997 = Martin Haspelmath, *Indefinite pronouns,* Oxford, Clarendon Press, 1997.

Haspelmath 2004 = Haspelmath, Martin, „Coordinating constructions: an overview", în Martin Haspelmath (ed.), *Coordinating constructions*, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins, 2004, 3–39.

BDD-A510 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:27 UTC)

Haspelmath 2007 = Martin Haspelmath, „Coordination", în Timothy Shopen (ed.), *Language typology and syntactic description*, II, *Complex constructions*, ed. a II-a, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, 1–51.
Heine, Kuteva 2002 = Bernd Heine, Tania Kuteva, *World lexicon of grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
Huddleston şi Pullum 2006 = Rodney Huddleston, Geoffrey K. Pullum, „Coordination and subordination", in Bas Aarts, April McMahon (ed.), *The Handbook of English Linguistics*, Malden MA, Blackwell, 2006, 198–219.
Irimia 2008 = Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, ediția a III-a revăzută, Iaşi, Polirom, 2008.
Lakoff 1971 = Robin Lakoff, „If's, and's and but's about conjunction", in C. J. Fillmore, D. T. Langendoen (ed.), *Studies in linguistic semantics*, New York, Holt, Rinehart & Wilson, 1971, 114–149.
Mauri 2008a = Caterina Mauri, „The irreality of alternatives. Towards a typology of disjunction", *Studies in language*, 32, 1, 22–55.
Mauri 2008b = Caterina Mauri, *Coordination relations in the languages of Europe and beyond*, Berlin – New York, Mouton de Gruyter, 2008.
Meyer-Lübke 1900 = Wilhelm Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes,* III, *Syntaxe*, Paris, F. Welter, 1900.
Naidinoaia 2010 = Mădălina-Ramona Naidinoaia, *Aspecte ale gramaticalizării conjuncției disjunctive **fie***, lucrare de disertație, Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Litere, 2010.
Neamțu 1982 = G.G. Neamțu, „Observații asupra conjuncțiilor corelative disjunctive", *Limba română*, XXXI, 6, 504–507.
Nedelcu 2008 = Isabela Nedelcu, „Conjuncția", în GALR, I: 631–655.
Noveck et al. 2002 = Ira A. Noveck, Gennaro Chierchia, Florelle Chevaux, Raphaëlle Guelminger, Emmanuel Sylvestre, „Linguistic-pragmatic factors in interpreting disjunctions", *Thinking and Reasoning*, 8 (4), 297–326.
Pelletier 1977 = Francis Jeffry Pelletier, „Or", *Theoretical Linguistics*, 4, 1–2, 61–74.
Puşcariu 1905 = Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache, I, Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, Carl Winter.
REW = Wilhelm Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Carl Winter, 1936.
Simons 2001 = Mandy Simons, „Disjunction and alternativeness", *Linguistics and Philosophy*, 24, 597–619.
Simons 2005 = Mandy Simons, „Dividing things up: the semantics of *or* and the modal/*or* interaction", *Natural Language Semantics,* 13, 271–316.
Vasilescu şi Vântu 2008 = Vasilescu, Andra, Ileana Vântu, „Tipuri de enunțuri în funcție de scopul comunicării", în GALR, II: 25–44.
Wälchli 2005 = Bernard Wälchli, *Co-Compounds and Natural Coordination*, Oxford, Oxford University Press, 2005.
Zafiu 2000 = Rodica Zafiu, *Narațiune şi poezie*, Bucureşti, All, 2000.
Zamfir 2005 = Dana-Mihaela Zamfir, *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea – al XVII-lea)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005.
Zimmermann 2000 = Thomas Ede Zimmermann, „Free choice disjunction and epistemic possibility", *Natural Language Semantics*, 8, 255–290.

BDD-A510 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:27 UTC)

DISJUNCTIVE CONNECTIVES FROM A SEMANTIC AND PRAGMATIC POINT OF VIEW: HYPOTHESES ON THE GRAMMATICALIZATION PROCESS

(Abstract)

The modal interpretation of natural disjunction as a *list of epistemic possibilities* (Zimmermann 2000, Simons 2001, 2005, Geurts 2005, Mauri 2008a, b, etc.) confirms certain hypotheses about the origin and evolution of disjunctive connectives in Romanian. The most productive pattern of Romanian disjunctive connectives shows a "free choice" value and uses verbal forms of volition (*ori/veri, oare/vare*) and possibility (*fie*). In some bisyndetic constructions, the modal component and the connective function can be dissociated.

Cuvinte cheie: coordonare, disjuncție, alternativă, modalitate epistemică, gramaticalizare.
Keywords: coordination, disjunction, alternative, epistemic modality, grammaticalization.

Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Litere,
Str. Edgar Quinet nr. 5–7
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

BDD-A510 © 2012 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:37:27 UTC)